

СУ-БИОЛОГИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРҒА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАМДАРЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бакытгуль Шаймерденовна Исмаилова¹

Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің доценті, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: daulet070108@mail.ru

Галия Кадырбаевна Сагиева

Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің аға оқытушысы, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: galiya.kadyrbay@mail.ru

Аннотация. Мақалада су-биологиялық ресурстарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері қарастырылады. Су-биологиялық ресурстарын заңсыз алудың құрамына байланысты проблемаларды талдау, сондай-ақ іргелі принциптерді зерттеу негізінде заңнамалық және құқық қолдану практикасын жетілдіру үшін тиімді ұсыныстарды қарастыру жұмыс жазудың мақсаты болып табылады. Тақырыптың өзектілігі экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың зерттелетін түрінің пәні мен объектісінің қоғамдық құндылығы мен маңыздылығымен негізделген. Құқық бұзушылық объектісін анықтау мәселесі нормалар бәсекелестігінің туындау мүмкіндігімен қиындайды, мақалада балықтарды, су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу туралы және жануарлар дүниесі өкілдерін қорғау ережелерін сақтамау туралы баптарда қаралатын балық ресурстарын жаппай жою зерттеледі. Жұмыста іс-әрекеттің объективті жағының кейбір аспектілері табиғи ресурсқа, қоршаған ортаға сыртқы әсерлерді анықтайтын сипаттамаларды анықтай отырып зерттеледі. Сонымен қатар, бланкілік диспозициялардың күрделілігі құқық бұзушылықтың құрамын анықтауды қиындатуы мүмкін. Сондықтан зерттелетін мақалаларды мемлекеттік органдардың құқық қолдану қызметінде дұрыс қолдану үшін экологиялық заңнама саласындағы заңнамалық актілерді қарау қажеттілігі туындайды, өйткені бұл экологиялық азаптау мен қоршаған орта объектісіне қылмыстық жазаланатын қол сұғушылықтың өзара іс-қимылында ерекшелік көрінеді. Су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылықтар бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартудың әртүрлі аспектілері осы мақалада қылмыстық және экологиялық құқық саласындағы ғалымдардың, зерттеушілердің пікірлерін; соңғы екі жылмен салыстырғанда зерттелетін салада құқық бұзушылықтар жасау динамикасын көрсететін статистикалық деректерді, сондай-ақ осы құқық бұзушылықтар тіркелген орындарды келтіре отырып қарастырылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылықтар, су-биологиялық ресурстар, қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы, құқық бұзушылықтың объективті жағы, табиғи ресурстар, қоғамдық қауіп.

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ОСНОВНЫХ СОСТАВОВ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ ВОДНО-БИОЛОГИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна

Кандидат юридических наук, доцент Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г. Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: daulet070108@mail.ru

¹ Хат-хабарларға арналған автор

Сагиева Галия Кадырбаевна

Кандидат юридических наук, старший преподаватель Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г.Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: galiya.kadyrbay@mail.ru

Аннотация. Статья рассматривает некоторые вопросы правового регулирования уголовных правонарушений против водно-биологических ресурсов. Анализ проблем, связанных с квалификацией незаконной добычи водных биологических ресурсов, а также рассмотрение эффективных рекомендаций для совершенствования законодательной и правоприменительной практики на основании исследования основополагающих начал является целью написания работы. Актуальность темы обоснована общественной ценностью и значимостью как предмета, так и объекта исследуемого вида экологических уголовных правонарушений. Вопрос определения объекта правонарушения затрудняется возможностью наступления конкуренции норм, в статье исследуется массовое уничтожение рыбных ресурсов, рассматриваемое статьями о незаконной добыче рыб, водных животных и растений, и о несоблюдении правил охраны представителей животного мира. В работе изучаются некоторые аспекты объективной стороны деяния с определением характеристик, определяющих внешнее воздействие на природный ресурс, окружающую среду. Кроме того, сложность бланкетных диспозиций может затруднять определение состава правонарушения. Поэтому для правильного применения изучаемых статей в правоприменительной деятельности государственных органов возникает необходимость в рассмотрении законодательных актов в области экологического законодательства, так как в этом и проявляется особенность, во взаимодействии экологического деликта и уголовно-наказуемого посягательства на объект окружающей среды. Различные аспекты привлечения к уголовной ответственности по правонарушениям против водно-биологических ресурсов рассматриваются в данной статье с приведением мнений ученых, исследователей как в области уголовного, так и экологического права; статистических данных, показывающих динамику совершения правонарушений в исследуемой области в сравнении за последние два года, а также мест, где были зарегистрированы данные правонарушения.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, водно-биологические ресурсы, состав уголовного правонарушения, объективная сторона правонарушения, природные ресурсы, общественная опасность.

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE MAIN COMPONENTS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST AQUATIC BIOLOGICAL RESOURCES

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna

Associate professor of the Aktobe Regional University after K. Zhubanov,
c.l.d.; Aktobe c., the Republic of Kazakhstan;
e-mail: daulet070108@mail.ru

Sagieva Galiya Kadyrbayevna

Candidate of Legal Sciences, Senior lecturer of Aktobe Regional University named
after K. Zhubanov, Aktobe, Republic of Kazakhstan;
e-mail: galiya.kadyrbay@mail.ru

Abstract. The article examines some issues of legal regulation of criminal offenses against aquatic biological resources. The purpose of this paper is to analyze the problems associated with the qualification of illegal extraction of aquatic biological resources, as well as to consider effective recommendations for improving legislative and law enforcement practice based on the study of fundamental principles. The relevance of the topic is justified by the social value and significance of both the subject and the object of the studied type of environmental criminal offenses. The issue of determining the object of the offense is complicated by the possibility of competition of norms, the article examines the mass destruction of fish resources, considered by

articles on illegal fishing of fish, aquatic animals and plants, and non-compliance with the rules for the protection of representatives of the animal world. The work examines some aspects of the objective side of the act with the definition of characteristics that determine the external impact on a natural resource, the environment. In addition, the complexity of the blank dispositions may make it difficult to determine the composition of the offense. Therefore, for the correct application of the articles under study in the law enforcement activities of state bodies, there is a need to consider legislative acts in the field of environmental legislation, since this is the feature manifested in the interaction of environmental tort and criminally punishable encroachment on an environmental object. Various aspects of criminal prosecution for offenses against aquatic biological resources are considered in this article with the opinions of scientists, researchers in both criminal and environmental law; statistical data showing the dynamics of the commission of offenses in the studied area in comparison over the past two years, as well as places where these offenses were registered.

Keywords: criminal offenses, aquatic biological resources, the composition of a criminal offense, the objective side of the offense, natural resources, public danger.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_78_3_170

Кіріспе

Экологиялық қылмыс қазіргі уақытта қатысушылардың ауқымдылығымен, ұйымшылдығымен және кәсібилігімен сипатталады. Ең көп тарағандарына балық ресурстарын, су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу жатады. Экономикалық өзгерістерге байланысты елде шаруашылық қызметке қатысушылардың өндіру көлемін арттыруға, су-биологиялық ресурстарға қатысты жүзеге асырылатын операциялардың ең жоғары табыстылығына және оларды өткізу нарықтарын игеруге қызығушылығы артып келеді. Белгіленген нормативтердің қызметін жүзеге асыру, оны заңсыз іске асыру биологиялық әртүрліліктің жоғалуына, су флорасы мен фаунасының көптеген түрлерінің жойылуына әкеледі. Сол арқылы экологиялық тепе-теңдікті бұзу және Қазақстан Республикасының қоршаған ортасына ауқымды және орны толмас залал келтіру орын алады. Су-биологиялық ресурстардың қорғалуын, маңыздылығын құқықтық реттеу мәселелері қоғамдық қатынастардың зерттелетін саласында қылмысқа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық аспектілерінің маңыздылығын айқындайды. Бұл ретте Қазақстан сот жүйесінің құқық қолдану практикасын қылмыстарды саралаудың қолда бар практикасына қатысты қарау неғұрлым өзекті және жиі орын алатын құбылыс құқық бұзушылықтың объективті жағының белгілері бойынша саралау кезінде қателіктердің болуы, атап айтқанда, іс-әрекеттің аяқталу сәтінің нақты айқында-

луын қарайтын құбылыс екенін көрсетеді. Зерттеу тақырыбын қарау және зерттеу объектісі қылмыстық істерді тергеу және ашу барысында көрінетін қоғамдық қатынастар болып табылады. Оған экологиялық, су, әкімшілік және қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, су-биологиялық ресурстарды заңсыз өндіргені үшін нормаларды реттеу бөлігінде заңнамамен реттелетін қатынастар кіреді.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми зерттеу әдістері ретінде салыстыру әдісі, логикалық, формальды әдістер қолданылды. Бұл әдістерді қолдану зерттеу тақырыбы бойынша кейбір аспектілерді қарастыруға, құқықтық материалды жалпылауға, тиісті ережелер мен ұғымдарды талдауға, қазіргі жағдаймен салыстыруға, сондай-ақ белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Жұмыста қылмыстық, экологиялық заңнаманың ережелері, зерттелетін тақырып бойынша зерттеуші ғалымдардың ғылыми еңбектері, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың қарастырылып отырған түрі бойынша құқық қолдану практикасы бойынша статистикалық деректер қолданылды.

Талқылау

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 335-бабын қарастыра отырып², осы баптың диспозициясына назар аудару қажет, ол-бланкетті және Қазақстан Республикасы-

² Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні 25.10.23 ж.)

ның Экологиялық кодексіне³, Қазақстан Республикасының Су кодексіне, «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының заңына⁴, «Өсімдіктер дүниесі туралы» Қазақстан Республикасының заңына⁵ сілтеме жасайды, осыған байланысты онда қарастырылып отырған құқықтық қатынастар объектілері қарастырылып отырған құқық бұзушылықтарға қол сұғудың пәні болып табылады. Бұл ретте құқық бұзушылық объектісі кеңірек: ішкі су ресурстарында мекендейтін өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің өкілдері, сондай-ақ теңіз жануарлары мен өсімдіктерінің әртүрлі түрлері, оның ішінде Қазақстан Республикасының континенттік қайраңын мекендейтіндер⁶. Балық ресурстарын, басқа су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алудың объектісі-қоршаған ортаның тұрақтылығы, оның ресурстары, су өсімдіктері мен жануарлар әлемі, сонымен қатар мемлекеттің флорасы мен фаунасына кіреді [1]. Құқық бұзушылықтың пәні ретінде теңіздің кәсіпшілік өсімдіктері мен су жануарлары, балықтарды белгілеуге болады. Су биологиялық ресурстарына моллюскалар (устрицалар, мидиялар және т.б.), шаян тәрізділер (шаяндар, асшаяндар және т.б.), балықтар, сүтқоректілер (итбалықтар және т.б.), балық аулау аймағында, аумақтық суларда және Қазақстан аумағының жалпы су кеңістігінде мекендейтін су өсімдіктері мен жануарларының өзге де өкілдері жатады. Айтпақшы, бұған қосмекенділер (бақалар, құрбақалар), бауырымен жорғалаушылар (суда өмір сүретін жыландар), коммерциялық теңіз өсімдіктері (тамақ, дәрі, үй жануарларының тамағы және т.б. ретінде пайдаланылатын балдырлар) жатады. Суда жүзетін құстар мен жануарлар (өзен құндызы, суқұйғыш және т.б.) аңшылық нысанасы болып табылатын жануарлар ретінде айқындалады. Оларға қатысты заңсыз әрекеттер заңсыз аңшылық ретінде қаралады. Құқық бұзушылық балықтардың тұщы су және теңіз өкілдеріне қатысты бағытталуы мүмкін.

А.Н Ағыбаевқа сәйкес, қарастырылып

отырған құқық бұзушылықтың объектісі ретінде балық және басқа да су жануарларының немесе кәсіпшілік өсімдіктердің экологиялық қажетті популяциясын қорғау, қолдану, молықтыру және қамтамасыз ету арқылы қамтамасыз етілетін экологиялық қауіпсіздік болып табылады [2, 694 б.]. Қылмыс құрамының объективті жағы, әдетте, құрамның барлық элементтерінің біріншісі ретінде тікелей саралау субъектісімен қабылданады және бастапқы және кейінгі (алдын ала, яғни сотқа дейінгі) құрамының негізіне жатады. Сондықтан суда жүзетін терісі қымбат аңдарды заңсыз аулауға, сондай-ақ су биологиялық ресурстарын қорғауға қатысты зерттелетін баптан басқа қылмыстық заңнамада 337 «Заңсыз аңшылық», 338 «Жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзу» баптары бар. Соңғы бапта өндірістік қызметті іске асыру, өсімдіктерді қорғаудың әртүрлі құралдарын, минералды тыңайтқыштар мен өзге де құралдарды пайдалану, көлік құралдарын пайдалану, балық шаруашылығы су ресурстары мен аңшылық аумақтарын қолдану және қорғау рәсімдері кезінде жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі ережелерді сақтамауға байланысты жануарларды жаппай жою туралы ережелер қарастырылады. Бұл жағдайда нормалардың бәсекелестігі байқалады, өйткені балық шаруашылығы су ресурстарын пайдалану және қорғау рәсімін сақтамау міндетті түрде алу, аулау әрекеттерімен бірге жүрмеуі мүмкін. Бұдан басқа, іргелес құрам ретінде жануарлар мен өсімдіктер әлемінің сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген өкілдерін, дериваттарды, оларға қатысты халықаралық құжаттардың ережелері бар заңсыз аулауды, сатып алуды, өткізуді, тасымалдауды, жоюды, сондай-ақ оларды пайдалануға тыйым салуды айқындау қажет⁷. Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген жануарлар немесе өсімдіктерін заңсыз алу құрамы 335-баптың ережелерінде айқындалған негізгі құрамға қатысты арнайы болып табылады.

«Соттардың кейбір экологиялық қыл-

³ Қазақстан Республикасының Экология кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (Жүгінген күні 25.10.23 ж.)

⁴ Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілддедегі № 593 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593_ (Жүгінген күні 25.10.23 ж.)

⁵ Өсімдіктер дүниесі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 2 қаңтардағы № 183-VII ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000183> (Жүгінген күні 25.10.23 ж.)

⁶ 5,6 баптары. Қазақстан Республикасының Су кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2003 жылғы 9 шілддедегі № 481 Кодексі // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K0300000481_ (Жүгінген күні 25.10.23 ж.)

⁷ 339 бап. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілддедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүгінген күні 25.10.23 ж.)

мыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының⁸ 13-тармағының ережелеріне сәйкес, су-биологиялық ресурстарды оған тиісті рұқсат алмай, белгіленген уақыттан тыс уақыт пен орын алмай, тыйым салынған құралдармен немесе әдістермен аулау, сондай-ақ «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану» Заңның 39-бабы 5-тармағының ережелерін сақтамай заңсыз деп айқындалады.

Қылмыстық-құқықтық доктринаның өкілдері іс-әрекеттің субъективті жағын қарастырылатын құқық бұзушылықтардың мазмұнын түсінуде ең қиын деп санайды, ал қылмыстық әрекеттің сыртқы көріністерін дұрыс талдауға қатысты мәселелер туындауы мүмкін. Бұл тұрғыда іс-әрекеттің объективті жағының аспектілері маңызды болуы мүмкін. Құқық бұзушылықтың құрамын қарастыра отырып, құқық бұзушының мінез-құлқына талдау жасай отырып, бастапқыда объективті белгілер, яғни объективті жағының міндетті белгілері анықталады. Құқық бұзушылық құрамының бұл элементі бастапқы және кейінгі, сотқа дейінгі құрамына негіз болады. Әдетте, заң шығарушы Қылмыстық кодекстегі құқық бұзушылықтың қандай да бір құрамының белгілерін қарастыра отырып, сыртқы жағдайларда құқық бұзушылық процесінің ауырлығына назар аударады: әрекет, оның теріс салдары, уақыты, орны, жағдайы, оны жүзеге асырудың жолдары мен құралдары. Қылмыстық мінез-құлықтың бұл белгілері қоршаған шындыққа әсер етудің сыртқы сипатын қарастырады және құқық бұзушылықтың объективті жағын жасайды. Бұл мәселеде В.П. Кашеповтың тұжырымымен келісеміз: кең мағынада объективті жақ қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға бағытталған қоғамдық қауіпті, заңсыз, кінәлі әрекет процесін білдіреді [3, 149 б.].

Құқық бұзушылықтың сыртқы жағы бойынша қоғамдық қауіптіліктің дәрежесі немесе сандық көрсеткіштері айқындалады және қылмыстық іс-әрекет, қылмыстық емес әрекет ұғымдары болып бөлінеді. Бұл ереже келтірілген залал санатында, оның ауқымында, әдістерінде, құралдарында, қылмыстық ниетті іске асыру дәрежесінде, іс-әрекетті іске асыруға қатысудағы субъектінің рөлінде және т.б. көрінеді. Осыған байланысты қылмыстық

әрекеттің сыртқы жағын қарау негізінде оны жасаған субъектінің ниетін бағалауға болады: мақсаттар, ойлар, әрекетке және одан кейінгі салдарға психологиялық қатынас. Объективті жағының белгілері қылмыстық көріністі толығымен қарастыруға және әділеттілік қағидатын жүзеге асыруға қол жеткізе отырып, кінәлі адамға қатысты жаза мен жауапкершілікті белгілеуге мүмкіндік береді. Қылмыстық заңнамада құқық бұзушылықтың объективті жағының негізгі элементтері нақты көрсетілген. Бұл, ең алдымен, кінәлі адам жасаған әрекет немесе әрекетсіздік. Іс-әрекет қоғамның қауіпті бағытымен сипатталатын және қоғамда белгіленген және мемлекеттің қорғауындағы құқықтық тәртіпке қатысты оған зиян не қауіп төндіретін адамның белсенді немесе пассивті мінез-құлқы ретінде айқындалады [4].

Экологиялық құқық бұзушылықтардың құрамына қатысты мәселелер объективті жақтың сипаттамасын кеңейтпеу үшін қолданылатын бланкеттік диспозициялардың күрделілігімен негізделеді. Сондықтан құқық қорғау және сот органдарында қолданылатын заң нормасын дәл түсіну үшін қоршаған ортаны қорғау саласындағы әртүрлі заңнамалық актілерді талдау қажеттілігі туындайды, өйткені бұл қылмыстық заңмен жазаланатын экологиялық азаптау мен әрекеттерді анықтайтын ерекшелік. Бұдан басқа, құрамды заңнамалық реттеуде биологиялық ресурстарды заңсыз алуда Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 335-бабы құрамының күрделі формальды-материалдық конструкциясы сияқты белгі айқындалады: 1-тармақтың 1) тармақшасында, 4-тармақтың 1) тармақшасында белгіленген құқық бұзушылық материалдық сипатқа жатады, өйткені бұзушылықтың аяқталу уақыты осы әрекеттерге қатысты қоршаған ортаға үлкен зиян келтірумен байланысы бар; 1-тармақтың 2) тармақшаларында айқындалған құрамдарда; 3-тармақтың 1), 2), 5), 6) тармақшаларында қылмыстық жауаптылығы құқық бұзушылық жасаудан кейінгі теріс нәтижелерден байланысы болмай, объективті жақтың факультативтік белгілеріне байланысты болады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 334-бабының санкциясына сәйкес іс-әрекеттер «заңсыз алу» ретінде айқындалады. Бұл бөлімде диспозиция қарапайым деп аталады (сипаттау әдісі бойынша), өйткені диспо-

⁸ Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы № 1 Нормативтік қаулысы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P04000001S_ (Жүзінген күні 16.11.23 ж.)

зицияда қылмыстық іс-әрекет белгілерінің сипаттамасы жоқ, тек баптың атауы, бұл құқық қолдану практикасында белгілі бір сұрақтар тудыруы мүмкін [5].

Су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылықтар бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартуға қатысты аталған ресурстарды заңсыз алудың аяқталу уақытын белгілеу маңызды болып табылады. Осы мәселе бойынша кейбір ғалымдар алуды қоршаған ортадан су-биологиялық ресурстарды, яғни жануарлар мен өсімдіктерді аулау процесі ретінде анықтайды, бұл оларды нақты иемденумен аяқталады [6, 181 б.; 7, 793 б.]. Э. Н. Жевлаковтың айтуынша аталған алу процесі - бұл жануарлар мен өсімдіктер әлемінің өкілдерін тұзақтарды, торларды, әртүрлі құрылғылар мен құралдарды қолдану арқылы су мекендеу ортасынан алу процесі, балық немесе басқа су жануарларын аулау және аулау [8, 156 б.].

Осыған байланысты «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қарастырылып отырған зерттеу объектісіне қатысты екі терминді қолданады: балық аулау және аң аулау. Балық аулау, 1-бапқа сәйкес және 24-баптың ережелерімен толықтырыла отырып, балық пен өзге де су жануарларын аулауды, сондай-ақ теңіз сүтқоректілері мен су омыртқасыздарын алып қоюды білдіреді.

Тарихи тұрғыдан қарастырылған құқық бұзушылық құрамы кеңестік заңнама балық және басқа да су кәсіпшіліктері бойынша заңсыз қызмет ретінде қарастырылды. КСРО Жоғарғы соты РСФСР Қылмыстық кодексінің 163-бабының 1-бөлігінде белгіленген қылмыс балық пен түрлі су жануарларын нақты алуға қарамастан, осы заңсыз әрекеттің басталуынан бастап тікелей аяқталды деп түсіндірді. Бұл сондай-ақ Қазақстанның қылмыстық заңнамасымен, яғни аңды іздеу, аулау уақытынан бастап белгіленеді. Құқық бұзушылықтың міндетті белгісі ретінде ірі немесе елеулі зиян келтіру анықталған жағдайларда, мұндай экологиялық зиян нақты анықталған кезде ғана қылмыстық құқық бұзушылықтың аяқталған құрамы көрінеді⁹.

Адамның қылмыстық әрекеттерінің сыртқы сипаттамаларының кешені, оның

шындықта көрінетін және қылмыстық заңнамада жазылған бөлігінде әлеуметтік қауіпті әрекетті анықтайтын, құқық бұзушылықтың осы құрамының объективті жағын құрайды. Қоршаған ортаға әсер ету арқылы тікелей әрекет түрінде әлеуметтік қауіпті әрекет анықталады. Объективті жағы іс-әрекеттермен, яғни осындай баламалы сипаттамалары бар су-биологиялық ресурстарды аулаумен немесе алумен сараланады:

- нәтиже (үлкен зиян келтіру);

- қылмыстық іс-әрекетті жүзеге асыру құралдары мен әдістері (жарылғыш заттарды, химиялық заттарды, электр тоғын, су өсімдіктері мен жануарлар дүниесінің өкілдерін табиғи ортадан жаппай алып қоюдың өзге де құралдарын, сондай-ақ әртүрлі өздігінен жүзетін жүзу құралдарын пайдалану);

Бұл ретте жауынгерлік керек-жарақтарды, атыс қаруын (тегіс ұңғылы аңшылық қарудан басқа), жарылғыш заттарды, жарылғыш құрылғыларды қолданған кезде құқық бұзушылықтың құрамы су-биологиялық ресурстарға қарсы қаралып отырған құқық бұзушылыққа қатысты баптардың жиынтығы және атыс қаруын, оқ-дәрілерді заңсыз сақтау, алып жүру, сатып алу, яғни Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 12-тармағының 287-бабының ережелері бойынша жүзеге асырылады¹⁰.

- қылмыстық әрекетті жүзеге асыру орны (ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, экологиялық қолайсыз аумақтар аймақтары, төтенше экологиялық жағдай, уылдырықшашудың көпші-қон жолдары не жекелеген орындар).

Ұлттық заңнаманың айрықша ерекшелігі - залал көлемін анықтауды нақтылау. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың қарастырылып отырған құрамында елеулі және ірі залал айқындалады, бұл іс-әрекетке кінәлі адамдардың жауапкершілігін белгілеу үшін орынды. Бұл ретте мемлекеттің әртүрлі өңірлеріндегі тергеу-сот тәжірибесі залалдың қандай да бір түрін айқындау өлшемшарттарын бірдей айқындай алады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 3-бабына сәйкес және осы және өзге де залал түрінде қоршаған ортаға залалды жою немесе табиғи ресурстың тұтынушылық қасиеттерін бастапқы жай-күйіне келтіру үшін айқындалатын шығыстар көрсетілген есептік көрсеткіштер

⁹ 16 тармақ. Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы № 1 Нормативтік қаулысы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P04000001S_ (Жүзінген күні 16.11.23 ж.)

¹⁰ 12 тармақ. Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы № 1 Нормативтік қаулысы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P04000001S_ (Жүзінген күні 16.11.23 ж.)

санымен ғана ерекшеленеді. Сонымен қатар, осы табиғи ресурсқа тікелей келтірілген зиянды ғана емес, сонымен бірге пайдалануға тыйым салынған жануарлар мен өсімдіктер әлемінің өкілдерін жою арқылы қоршаған ортаға келтірілген зиянды; балық ресурстары уылдырық шашатын жерлерде; шабақтардың үлкен көлемінде; сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген су-биологиялық ресурстарға қатысты алу кезінде да ескеру қажет.

Құқық бұзушылық субъектісі он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға болып табылады¹¹.

Субъективті жағын қасақана кінә сипаттайды. Сонымен қатар, су биологиялық ресурстарын салыстырмалы түрде заңсыз алу, соның салдарынан үлкен зиян келтірілген кезде, ниет тікелей немесе жанама болып табылады. Заңсыз алудың басқа түрлеріне қатысты ниет тек тікелей. Тікелей ниеттің болуы адамның өзі жүзеге асыратын әрекеттердің немесе әрекетсіздіктің қоғамдық қауіптілігін, әлеуметтік қауіпті салдардың пайда болу мүмкіндігін немесе сөзсіз болуын түсінетіндігін және олардың басталуын қалайтындығын анықтайды.

Ұқсас құқықтық қатынастарды реттеудегі қылмыстық және мүліктік сипаттағы мәселелерді ажырату қажет. Адамның физикалық еңбегін қолдану арқылы табиғи тіршілік ету ортасынан бөлінген тауар, ресурс ретінде белгіленетін келесі ресурстар:

- балық ресурстары, сондай-ақ осы үшін тікелей балық шаруашылықтары немесе шаруашылық қызметтің өзге де субъектілері тұрғызған орындардағы басқа да су жануарлары;
- осы субъектілер өз қызметі шеңберінде аулаған балық ресурстары, оның ішінде әртүрлі аулау құралдарында (торларда, көліктік жүзу құралдарында және т.б.) бар балық ресурстары.

Бұл жағдайда басқа біреудің мүлкін ұрлау туралы мәселе туындайды, оның зияны азаматтық іс жүргізу тәртібімен толтырылады.

Осыған байланысты су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылықтар мен басқа біреудің меншігіне қол сұғатын құқық бұзушылықтар арасындағы айырмашылық құқық бұзушылықтың негізгі пәні болып табылады: зерттелетін ресурстардың табиғи ортада болуы фактісі маңызды мәнге ие. Құқық бұзушылықты дұрыс саралау үшін су қоймасында су-биологиялық

ресурстарды өсіру мақсаты негізгі болып табылады. Осыған байланысты мынаны айқындау маңызды: мұндай өсіру кезінде кейіннен сату үшін су-биологиялық ресурстардың саны ұлғаяды немесе белгілі бір саны тұрақталады, яғни бұл коммерциялық қызметті жүзеге асыру үшін. Мұнда Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-бабының ұрлық үшін жауапкершілікті қарастыратын ережелері қолданылады. Басқа жағдайларда су-биологиялық ресурстарды заңсыз алу 335-баптың нормаларымен қаралатын болады, яғни су ортасындағы жануарлар мен өсімдіктер дүниесі өкілдерінің саны мен популяциясын үнемдеуге қатысты мемлекет пен қоғамның экологиялық мүдделері сақталмайды. Осыған байланысты, егер пайдаланушы балық ресурстарын арнайы өсірмесе, пайдаланудағы су ресурсынан су-биологиялық ресурстарды алу арқылы заңсыз әрекет мүлікке қарсы құқық бұзушылық болып табылмайтыны анық. Бұл ретте мұндай құқық бұзушылық, бірақ жалпы пайдаланымдағы су айдынында орын алған құқық бұзушылық осы жұмыста зерттелетін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 335-бабы бойынша да сараланады.

Қаралып отырған құқық бұзушылықтарға әкімшілік жауаптылықты қолдануға қатысты мұндай мүмкіндік жасалған іс-әрекеттің сипаты мен ауырлығына, сондай-ақ қылмыстық заңнамаға сәйкес оларға қылмыстық жауаптылық қолданылмайтындығына байланысты айқындалады.

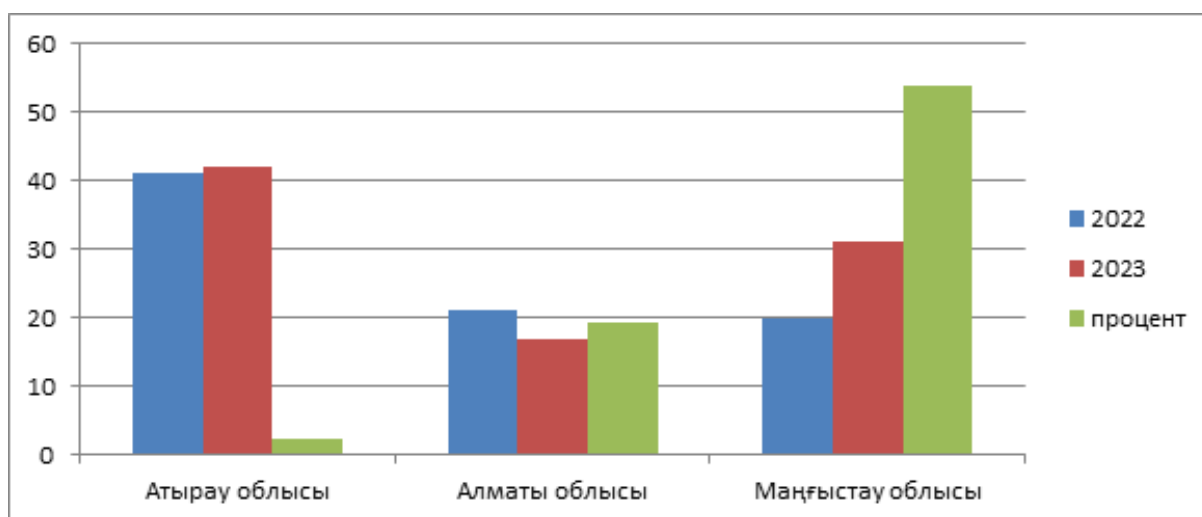
Балық ресурстарын, өзге де су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу саласында мемлекетте тіркелген құқық бұзушылықтардың статистикасына жүгінсек, мынадай динамиканы атап өту қажет (1-кесте): қылмыстық заңнаманың зерттелетін бабы бойынша құқық бұзушылықтар бойынша 2023 жылдың алғашқы тоғыз айында материалдық залал 172,8 миллион теңгені құрады, бұл көрсеткіштің өткен 2022 жылдың ұқсас көрсеткішпен салыстырғанда 31 пайызға артқанын көрсетті. Бұл ретте мемлекеттік мүдделерге келтірілген зиян 171,3 миллион теңгені, жеке тұлғаларға 1,5 миллион теңгені құрады. Сонымен қатар, құқық бұзушылықтар саны өткен жылмен салыстырғанда ұқсас көрсеткішті көрсетті, дегенмен 2022 жылдың осы кезеңін 2021 жылмен салыстыру осы саладағы құқық

¹¹ 15 бап. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРПЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні 27.10.23 ж.)

1 кесте. Балық ресурстарын, өзге де су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу саласындағы құқық бұзушылықтардың саны

№	Санат атауы	2022 жыл 9 ай.	2023 жыл 9 ай.	% ұлғаю (+) кему (-)
1	Материалдық залал (млн теңге)	119,2	172,8	+ 31 %
2	Балық ресурстарын, басқа су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу	168	167	-0,6 %
3	Құқық бұзушылардың саны	113	111	-1,8 %

1 диаграмма. Су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылықтар тіркелген Қазақстанның негізгі өңірлерінің серпіні

бұзушылықтардың 24,7%-ға төмендегенін көрсетеді [9].

1-диаграммаға сәйкес заңсыз әрекеттерді жүзеге асыру орнына қатысты су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылықтар тіркелген негізгі өңірлерді анықтауға болады: Атырау облысы өткен жылдың осы кезеңінде тіркелген 41 жағдайға қарсы 42 жағдайды көрсетті; Алматы облысында өткен жылмен салыстырғанда құқық бұзушылықтардың 19,2%-ға азаюы байқалады; Маңғыстау облысында қаралып отырған құқық бұзушылықтар саны өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 53,8%-ға өсті. Балық ресурстарын, өзге де су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу саласында құқық бұзушылық жасағаны үшін ұсталған адамдарға қатысты олардың саны бір жыл бұрынғыға қарағанда 1,8%-ға азайды. Бұл ретте олардың негізгі бөлігі жұмыссыздар болып табылады.

Нәтижелер

Қылмыстық заңнаманы жетілдіру жөніндегі қызметті жүзеге асырмай Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкін емес. Сондықтан келесі ұсыныстарды атап өткен жөн:

- Халық пен халықтың қорғалуын күшейту үшін «Каспий итбалығын, теңіз құндыздарын және өзге де теңіз сүтқоректілерін заңсыз алу» Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 334-бабының жеке тармақшасына бөлу;

- Балықтарға қатысты су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылық пәні тек кәсіптік балық ресурстарымен шектелмеуі тиіс;

- Заңды тұлғаларға қатысты экологиялық құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілікті енгізу.

Ұсынылған шаралар экологиялық қауіпсіздікке қол жеткізу мақсатын іске асыру

мәселесінде белгілі бір кезең болуы мүмкін.

Полиция қызметкерлерінің күш-жігерімен жыл сайын мемлекет су айдындарында су-биологиялық ресурстардың алдын алу және қорғау бойынша түрлі іс-шаралар өткізіледі. Атап айтқанда, балық ресурстарын пайдалануға маусымдық тыйым салу, ұылдырық шашу (мамыр-маусым) уақыты бойынша «Бекіре-2023» іс-шарасының нәтижелері бойынша бекіре тұқымдас балықтардың, дериваттар-ұылдырықтардың үлкен көлемін алып қоюға байланысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 335-бабы бойынша да, 339-бабы бойынша да қылмыстық істер қозғалды. Сонымен қатар, жыл сайын өткізілетін «Браконьер» іс-шарасы флора мен фауна объектілерін заңсыз алу бойынша жүзден астам қылмыстық іс және үш мыңнан астам әкімшілік іс қозғауға әкелді. Қоршаған ортаға келтірілген зиян үш жүз мың миллион теңгеден асты. Олардың мекендейтін жерлерінің табиғи ресурстарын бақылаусыз алып қою белгілі бір аймақтың ғана емес, жалпы мемлекеттің экологиялық жүйесінің бұзылуына әкелетінін атап өткен жөн [10]. Су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылықтардың қоғамдық

қауіптілігі балық және өзге де су-биологиялық ресурстарды жоюға, ел қорларының үлкен мөлшерінде жоюға, қоғамның экологиялық қауіпсіздігін жоюға бағытталған.

Қорытынды

Осылайша, су-биологиялық ресурстарға қарсы құқық бұзушылықтарды саралау үшін аралас құрамдарды шектеу, нормалар бәсекелестігін жою, қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікті бөлу қажет. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарға кіретін бұл құқық бұзушылықтар мемлекеттің осы заңсыз қол сұғушылықтарға қарсы іс-қимылының әртүрлі әдістерін белгілейтін қоғамдық қауіптіліктің деңгейі мен сипатын анықтайтын ерекше белгілерімен ерекшеленеді. Сондықтан осы қызметтің тиімділігін жақсарту үшін заңнаманы жетілдіру жөніндегі кешенді шаралар, ол арқылы су биологиялық ресурстарын қорғау және ұтымды пайдалану саласындағы құқықтық қатынастарға заңсыз қол сұғушылықтардың алдын алу және қорғау жөніндегі іс-қимылдардың мақсаттары алынған жетістіктерге сәйкес келетін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Золотарева О.В. Проблемы определения объективной стороны незаконной добычи (вылова) водных биологических ресурсов // Актуальные исследования. - 2020. - №23 (26). - С. 108-111 [Электрондық ресурс] // URL: <https://apni.ru/article/1627-problemi-opredeleniya-obektivnoj-storoni> (Жүзінген күні 15.11.23 ж.)
2. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме: жалпы және ерекше бөліктер. - Алматы: Жеті жарғы, 2015. - 768 б.
3. Кашепов В.П. Судебные ошибки при квалификации объективной стороны состава преступления // Комментарии судебной практики. - М., 2018. - Вып.23. - С. 148-160.
4. Filippova O.V., Tovarova E.V., Shomoeva A.A. Relevant problems of the criminal law protection of aquatic bioresources [Электрондық ресурс] // URL: https://www.researchgate.net/publication/318209531_Relevant_problems_of_the_criminal_law_protection_of_aquatic_bioresources (Жүзінген күні 15.11.23 ж.)
5. Samoilova Y.B. Criminal Legal Protection of Aquatic Biological Resources // Lex Russica. - 2016. - № 4. - P. 105-114 [Электрондық ресурс] // URL: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2016.113.4.105-114> (Жүзінген күні 27.11.23 ж.)
6. Лопашенко Н.А. Экологические преступления // Комментарий к главе 26 УК РФ. - Москва: Юрид.центр Пресс, 2022. - 800 с.
7. Учебно-практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации // Под ред. А.Э. Жалинского. - М., 2006. - 1086 с.
8. Жевлаков Э. Н. Экологические преступления: уголовно-правовой и криминологические аспекты. - М.: изд. УРАО, 2002. - 239 с.
9. Заңсыз аң аулау, қатыгездік және жануарларға қарсы басқа да қылмыстар [Электрондық ресурс] // URL: <https://kazlenta.kz/24232-kolichestvo-ekologicheskikh-pravonarusheniy-v-kazahstane-sokratilos-vdvoe.html?ysclid=lq4y> (Жүзінген күні 12.12.23 ж.)
10. Azimov Lenauddin E. Particular qualities of forensic support to investigate illegal production (catch) of aquatic biological resources // Business in Law. - 2015. - № 3. - P. 132-136 [Электрондық ресурс] // URL: <https://urvak.org/articles/bizne-vypusk-3-osobennosti-kriminalisticheskogo-ob/?ysclid=lq9vs2u38f588750082> (Жүзінген күні 12.12.23 ж.)

REFERENCES

1. Zolotareva O.V. Problemy opredeleniya ob#ektivnoy storony nezakonnoy dobychi (vylova) vodnyh biologicheskikh resursov // Aktual'nye issledovaniya. - 2020.- № 23(26). - S. 108-111 [Elektrondyq resurs] // URL: <https://apni.ru/article/1627-problemi-opredeleniya-obektivnoy-storony> (Zhygingen kyni 15.11.23 zh.)
2. Azybaev A.N. Qazaqstan Respublikasynyñ Kylmystyq kodeksine tysindirme: zhalpy zhane erekshe belikter. - Almaty: Zheti zharay, 2015. - 768 b.
3. Kashepov V.P. Sudebnye oshibki pri kvalifikacii ob#ektivnoy storony sostava prestupleniya // Kommentarii sudebnoj praktiki. – M., 2018. - Vyp.23. - S. 148-160.
4. Filippova O.V., Tovarova E.V., Shomoeva A.A. Relevant problems of the criminal law protection of aquatic bioresources [Elektrondyq resurs] // URL: https://www.researchgate.net/publication/318209531_Relevant_problems_of_the_criminal_law_protection_of_aquatic_bioresources (Zhygingen kyni 15.11.23 zh.)
5. Samoilova Y.B. Criminal Legal Protection of Aquatic Biological Resources// Lex Russica. - 2016. - №4. - P.105-114 [Elektrondyq resurs] // URL: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2016.113.4.105-114> (Zhygingen kyni 27.11.23 zh.)
6. Lopashenko N.A. Jekologicheskie prestupleniya // Kommentarij k glave 26 UK RF. - Moskva: Jurid.cent Press, 2022. - 800 s.
7. Uchebno-prakticheskij kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Rossijskoj Federacii // Pod red. A.Je. Zhalinskogo.– M., 2006. -1086 s.
8. Zhevlakov Je.N. Jekologicheskie prestupleniya: ugovovno-pravovoj i kriminologicheskie aspekty. – M.: izd.URAO, 2002. - 239 s.
9. Zaqsyz aq aulau, qatygezdik zhane zhanuarlarza qarsy basqa da qylmystar [Elektrondyq resurs] // URL: <https://kazlenta.kz/24232-kolichestvo-ekologicheskikh-pravonarusheniy-v-kazahstane-sokratilos-vdvoe.html?ysclid=lq4y> (Zhygingen kyni 12.12.23 zh.)
10. Azimov Lenauddin E. Particular qualities of forensic support to investigate illegal production (catch) of aquatic biological resources // Business in Law. - 2015. - № 3. – P. 132-136 [Elektrondyq resurs] // URL: <https://urvak.org/artic les/bizne-vypusk-3-osobennosti-kriminalisti cheskogob/?ysclid=lq9vs2u38f58875008> (Zhygingen kyni 12.12.23 zh.)

